

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

معرفی کتاب

« جانشینی حضرت محمد (ص) »

دکتر محسن الویری*

کتاب جانشینی حضرت محمد (صلی الله علیه و آله و سلم)؛ پژوهشی پیرامون خلافت نخستین نوشته ویلفرد مادلونگ و ترجمه آقایان احمد نمایی، جواد قاسمی، محمد جواد مهدوی و دکتر حیدررضا ضابط در سال ۱۳۷۷ ش. در بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی به چاپ رسیده است. شمارگان چاپ اول کتاب ۳۰۰۰ نسخه و قیمت آن ۱۵۰۰۰ ریال و تعداد صفحات آن شانزده + ۵۷۴ صفحه است.

این کتاب ارزشمند، مانند هر اثر علمی دیگر، شایسته نقد جدی است و مواردی مانند ارجاعات، برداشت از متون و نحوه استدلال و نتیجه‌گیری‌های مؤلف و نیز ابتکارات و ابداعات و روش تحقیق او و جایگاه کتاب در میان آثار مستشرقان به ویژه در میان آثار مرتبط با تشیع در یک نقد احتمالی باید در بوته بررسی و سنجش قرار گیرد. اما صفحاتی که پیش‌رو دارید، ویژه معرفی اجمالی کتاب است و سودای ورود به نقد و یا نشان دادن سرنخ‌های مطالب قابل نقد در کتاب را ندارد. اگر بین حجم صفحات بخش‌های مختلف کتاب و تعداد سطرهای اختصاص یافته برای معرفی آن تناسبی باید وجود داشته باشد، این تناسب در معرفی فصل اصلی کتاب که ویژه عصر چهار خلیفه نخست پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) است، رعایت نشده و گزارش مطالب این فصول در غایت اختصار است. دلیل این اختصار از

*. استادیار دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).

یک‌سو درهم‌تنیدگی مطالب مندرج در این بخش‌ها و دشواری گزینش بخشی از مطالب و کنارنهادن بخشی دیگر و از سوی دیگر دشواری رضایت‌دادن به بیان صرف دیدگاه‌های مؤلف و خودداری از بررسی انتقادی آنها بوده است.

پس از صفحه عنوان و فهرست مطالب کتاب، یادداشت که به قرینه امضای آن «یادداشت ناشر» است، نخستین بخش کتاب را تشکیل می‌دهد که در آن، اطلاعاتی در زمینه‌های زیر داده می‌شود:

اهمیت این کتاب و انگیزه بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی برای ترجمه و چاپ آن، روش کار مترجمان و یادکرد حوادث و کسانی که به شکل‌های مختلف در تهیه، ترجمه و نشر کتاب سهیم بوده‌اند.

شرح حال پروفیسور ویلفرد مادلونگ، در دو صفحه، مطلب بعدی کتاب را تشکیل می‌دهد که از خلال آن می‌توان به اطلاعاتی که گزیده آن از نظرتان می‌گذرد، دست یافت:

ویلفرد مادلونگ، متولد ۱۹۳۰ م. در شهر اشتوتگارت آلمان، در سال ۱۹۵۳ م. موفق به اخذ لیسانس در رشته تاریخ و ادبیات اسلامی از قاهره و در سال ۱۹۵۷ م. موفق به اخذ مدرک دکتری در مطالعات اسلامی از دانشگاه هامبورگ در آلمان شد. وی از سال ۱۹۵۸ م. تا ۱۹۶۰ م.، وابسته فرهنگی سفارت آلمان غربی در بغداد بود و پس از آن در دانشگاه‌های تگزاس، شیکاگو، آکسفورد، کلمبیا و بسیاری از دانشگاه‌های آمریکا و اروپا به تدریس دروس اسلام‌شناسی مشغول بوده است. به‌استناد فهرست آثار ارسال شده از سوی مادلونگ که در پایان کتاب درج است، وی ۱۱ کتاب و ۵۳ مقاله چاپ شده در نشریات علمی و یا در قالب فصول کتاب‌ها و چندین مقاله در دائرةالمعارف‌ها و چندین معرفی کتاب در نشریات به چاپ رسانده است؛ ولی در بخش بعدی کتاب با عنوان آشنایی با کتاب، آثار وی حدود ۲۰۰ کتاب و مقاله شمرده شده است. به‌استناد این شرح حال، تاکنون ترجمه سه کتاب و سه مقاله از وی به زبان فارسی به چاپ رسیده است.

همان‌گونه که اشاره شد، در بخش بعدی کتاب، با عنوان آشنایی با کتاب که معلوم

نیست نوشته کیست، اطلاعات و تحلیلی کلی درباره کتاب به شرح زیر در دسترس قرار می دهد:

اهمیت این کتاب به دلیل توجه به آثار و منابع شیعی در تحلیل رخدادهای صدر اسلام، توضیحی درباره فعالیت و آثار مادلونگ، ابتکاری بودن اختصاص اثری مستقل و بالنسبه مفصل به بررسی مسئله جانشینی پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم)، تکیه مؤلف بر بسیاری از اصلی ترین مآخذ تاریخ اسلام، جست و جوی بذره‌های پدیده در واپسین ماه‌های حیات رسول خدا (ص) در این کتاب، سزاوار شمردن خلافت علی (ع) در کتاب با ادله‌ای متفاوت با ادله‌ای که شیعیان در این باره اقامه می کنند، نشان داده شدن تطبیق بیشتر آرای شیعیان در تحلیل برخی از رخدادهای تاریخی با واقع، نقد و تحلیل ساختار و متن روایات و اخبار تاریخی به طریقی روشمند، استناد و استشهاد مؤلف به آیات قرآنی در زمینه جانشینی پیامبران (علیهم السلام) و تطبیق آن با حضرت محمد (صلی الله علیه و آله و سلم)، استواری و شیوایی متن، استناد به منابع جدید، ارائه ضبط صحیح نام‌های خاص و داشتن پیوست‌های سودمند.

تصویر لوح تقدیر رئیس جمهور به مادلونگ به مناسبت انتخاب این کتاب به عنوان کتاب جهانی سال ۱۳۷۷ ش. و تصویر و ترجمه نامه مادلونگ به آقای احمد نمایی به تاریخ ۱۰ فوریه ۱۹۹۹ م. برابر با ۲۱ بهمن ۱۳۷۷، حاوی چند تذکر درباره ترجمه، به دنبال مطالب قبلی آمده است.

بخش بعدی کتاب را که مقدمه ورود به متن کتاب است، پیشگفتار تشکیل می دهد. در این بخش که شماره عددی صفحات کتاب با آن آغاز می شود و به قلم مادلونگ نگارش یافته است، او انگیزه خود را در تألیف کتاب، تجدیدنظر در بی اعتمادی شدید اغلب مورخان غربی به منابع اسلامی مربوط به صدر اسلام و افسانه کهن شمردن آنها و نگاهی دوباره به تحلیل این رخدادهای برپایه نزدیک ترین منابع به آن دوره معرفی و به کوشش خود برای ایجاد توازن مناسب بین اختصار و وفاداری به متون و روایات تصریح کرده است. وی همچنین به شکلی

غیرمستقیم، تکیه بر موثق‌ترین روایات و تکیه بر سنتی محققانه و تجدیدنظربنیادی در نتایج تحقیقات مستشرقانی که در دهه‌های آغازین قرن اخیر درباره تاریخ و سرگذشت نخستین جانشینان حضرت محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) تحقیق کرده‌اند را از جمله ویژگی‌های این اثر برشمرده و چنین اظهار داشته است که او ضمن ارج نهادن به ارزش نقدهای جدی پیشینیان، ارائه چشمگیر و درخور یک کار پژوهشی آنچه در این تحقیقات تحریف یا نادیده گرفته شده را وجهه همت خود قرار داده است.

دو نسب‌نامه درختی بنی‌هاشم تا چهار تن از فرزندان علی (علیه السلام) و بنی‌عبدشمس تا فرزندان عثمان بن عفان که پس از پیشگفتار آمده، تا حدی نشان‌دهنده توجه جدی مؤلف به مسائل نژادی و نیاز خواننده به دانستن پیوندهای نسبی در تحلیل حوادث این دوران است. گاه‌شمار وقایع تاریخی از سال ۶۱۵ م. تا ۶۸۵ م. (سال ۷ پیش از هجرت تا ۶۵ هجری) به دنبال این نسب‌نامه‌ها، نمایی کلی از حوادث دوره مورد بررسی مؤلف را برای خواننده ترسیم می‌کند.

مقدمه تقریباً طولانی مؤلف در ۳۴ صفحه (از صفحه ۱۳ تا صفحه ۴۶) شامل این مطلب است: اهمیت مسئله جانشینی پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و نقش بی‌بدیل اختلاف‌نظر درباره آن در تفرقه میان مسلمانان، بی‌توجهی نسبی مورخان معاصر به این موضوع و علت آن، بررسی آرای کسانی که به این موضوع پرداخته‌اند، ادله تردید درباره ارزش و اعتبار نظریه مشترک اسلام‌شناسان غربی در مورد جانشین محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) و بررسی مسئله خویشاوندی و خاندان‌های پیامبران در قرآن و رسیدن به این نتیجه‌گیری که پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) به سان پیامبران پیشین مایل بود یکی از خویشاوندان خود را به جانشینی برگزیند.

مادلونگ در ادامه مقدمه، دیدگاه‌های دو شاهد واقعه یعنی عایشه و عبدالله بن عباس را بررسی کرده است؛ که این بحث او در حقیقت واکنشی در برابر آن دسته از محققان غربی است که گزارش‌های این دو نفر را که تعصب‌آمیز و تحت تأثیر حب و

بغض‌ها و نیز عاری از جنبه بی‌طرفی است به‌خصوص در مواردی که به نفع شیعیان است، از جعلیات دوره‌های بعدی دانسته‌اند.

عنوان بخش بعدی کتاب ابوبکر: جانشین رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) و خلافت قریش است (این عنوان در فهرست مطالب به این صورت آمده است: ابوبکر: جانشین رسول خدا (صلی الله علیه و آله و خلیفه). قسمت عمده مطالب این بخش که از صفحه ۴۷ تا ۸۴ کتاب را به خود اختصاص داده، ویژه بررسی سقیفه و چگونگی انتخاب ابوبکر است و در آن به فشرده‌گی از حوادث عصر او با تکیه بر مسئله جنگ‌های رده و برخورد با اهل بیت پیامبر (علیهم‌السلام) سخن به میان آمده است.

بخش بعدی کتاب با عنوان عمر: امیر مؤمنان، شایسته سالاری اسلامی، شورا و امپراتوری عربی (که این عنوان نیز در فهرست مطالب به این صورت آمده است: عمر: امیر المؤمنین، شایسته سالاری اسلامی شورا و امپراتوری عربی)، از صفحه ۸۵ تا ۱۱۱ یعنی کمتر از ۳۰ صفحه و حتی کمتر از مقدمه کتاب است. مؤلف در این بخش نیز بیشتر درباره چگونگی توزیع قدرت سیاسی از سوی عمر به‌ویژه در ارتباط با بنی‌هاشم و علی (علیه‌السلام) بحث کرده است و البته اشاراتی هم به مسائل مهمی همچون ماجرای قتل خلیفه و مسئله فتوحات دارد.

عثمان: خلیفه خدا و فرمانروایی بنی‌عبدشمس، عنوان بخش بعدی کتاب است که از صفحه ۱۱۳ تا ۱۹۵ کتاب را به خود اختصاص داده است. محور اصلی مطالب این بخش، مسئله زمینه‌ها و مسائل مرتبط با ماجرای قتل خلیفه است که ذیل دو بخش «اعترافات علیه خلیفه» و «بحران و شورش» سامان یافته است. طبیعی است که ذیل این دو عنوان، به پاره‌ای دیگر از حوادث عصر عثمان نیز اشاره شده باشد.

علی: واکنش بنی‌هاشم نسبت به خلافت، عنوان بخش بعدی کتاب از صفحه ۱۹۷ تا ۴۲۵ است. این بخش با زیر عنوان «اختلاف در جانشینی و جنگ جمل» و با بحث درباره چگونگی به‌خلافت‌رسیدن علی (علیه‌السلام) و سپس ورود به ماجرای جنگ جمل آغاز می‌شود و با عنوان «معاویه و صفین» که طبعاً ویژه بررسی واقعه

صفین است، تداوم می‌یابد و سرانجام با بحثی تحت عنوان «حکمت، شورش خوارج و سرانجام کار» بررسی دربارهٔ حوادث عصر امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) و شهادت آن حضرت به پایان می‌رسد. مؤلف در جملات پایانی این فصل چنین نوشته است:

فربیکاری، سوءرفتار و سرکوبگری‌های امویان، اقلیت طرفدار علی (علیه السلام) را به تدریج تبدیل به اکثریت کرد. در خاطرهٔ نسل‌های بعد، علی (علیه السلام) به صورت امیرالمؤمنینی آرمانی جلوه‌گر شد. درمقابل ادعای فربیکارانهٔ امویان برای حکومت مشروع اسلامی و جانشینی خدا در زمین و با توجه به حکومت غدار، مستبد و تفرقه‌افکن اموی و مجازات‌های انتقام‌جویانهٔ آن، مردم صداقت و اخلاص و انعطاف‌ناپذیری علی (ع) نسبت به حکومت اسلامی، ثبات قدم او، تساوی رفتار او نسبت به تمام پیروانش و گذشت و جوانمردی او نسبت به دشمنان شکست‌خورده‌اش را می‌ستودند. (ص ۴۲۴)

خاتمه نیز که از صفحهٔ ۴۲۷ تا صفحهٔ ۴۸۴ کتاب را ویژهٔ خود ساخته است، هم چون مقدمه طولانی به نظر می‌رسد. ذیل عنوان خاتمه، عنوان دیگری به گونهٔ عنوان فرعی «بازگشت نظم به جامعه و تشکیل سلطنت خودکامه» قرار دارد که به نظر می‌رسد این عنوان که تنها زیر عنوان خاتمه است، نباید عنوان فرعی باشد، بلکه ظاهراً قید توضیحی برای خاتمه است. به هر حال، زیر این عنوان، بررسی چگونگی بیعت با حسن بن علی (علیهم السلام) و چاره‌اندیشی‌های معاویه برای روی کار آمدن و حوادث عصر اموی تا مرگ نخستین خلیفه از تیرهٔ مروانیان مطرح شده است.

کتاب حاوی هفت پیوست سودمند به این شرح است: کفن و دفن رسول خدا (صلی الله علیه و آله)؛ میراث محمد (صلی الله علیه و آله) (این پیوست بر مسئلهٔ فدک تکیه دارد)، همسران و فرزندان عثمان بن عفان، همسران و فرزندان حسن بن علی (علیهم السلام)، زمین‌های خالصهٔ عراق در زمان عمر، توضیحی درباب منابع مربوط به بحران در زمان خلافت عثمان، موسی بن طلحه و امویان. این پیوست‌ها در بخشی با همین عنوان از صفحهٔ ۴۸۵ تا صفحهٔ ۵۲۸ قرار دارد.

در کتابنامه (از صفحهٔ ۵۲۹ تا صفحهٔ ۵۴۰)، کتاب‌ها و مقاله‌های مورد استناد

مؤلف به زبان‌های عربی، انگلیسی، فرانسه و آلمانی در ۱۲ صفحه همراه با ذکر اطلاعات کتاب‌شناختی آنها معرفی شده است. در این کتابنامه، منابع مورد استفاده مترجمان داخل گروه شناسانده شده است، در این دسته اخیر، منابع ترجمه شده به زبان فارسی نیز به چشم می‌خورد.

کتاب‌شناسی آثار پروفیسور ویلفرد مادلونگ (از صفحه ۵۴۱ تا صفحه ۵۴۴) که خود او تهیه و ارسال کرده، در دو بخش «کتاب‌ها» (Books) و «مقاله‌ها و فصل‌های کتاب‌ها» (Articles and chapters in books) سامان یافته است که پیش از این، به آن اشاره شد.

پایان بخش کتاب نمایه است (از صفحه ۵۴۵ تا صفحه ۵۷۴)؛ نمایه‌ای به صورت درهم‌کرد شامل اشخاص، اماکن، خاندان‌ها، و حوادث مهم مانند جنگ‌ها که به نظر می‌رسد از نسخه انگلیسی الگوبرداری و ترجمه شده است.